

Ольга В'ячеславівна Твердовська,
кандидат філософських наук,
провідний науковий співробітник
відділу філософсько-методологічних
проблем інноваційного розвитку людини
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 37.01

Федір Павлович Власенко,
кандидат філософських наук,
провідний науковий співробітник
відділу філософсько-методологічних
проблем інноваційного розвитку людини
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

ОСВІТА ЯК ГУМАНІТАРНА ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

В условиях социокультурных детерминант развития современного образования не теряют своей актуальности научно-педагогические исследования, посвященные анализу процесса формирования творческой, высокоинтеллектуальной, нравственной, востребованной в обществе личности. Образование выступает как сфера выявления и использования индивидом собственного потенциала для жизнедеятельности, где основными функциями являются развитие успешной личности; помощь и поддержка в освоении мира и самоопределении; создание благоприятных условий и возможностей для усвоения социального опыта и внедрение культурных элементов в систему действий человека. В этом контексте центральной проблемой является социализация индивида, где образование является определяющим институтом указанного процесса. Кроме освоения и способности воспроизведения классических образцов научного и творческого наследия (как апогея, венца социального опыта) в пределах детского креативного становления необходимо развивать способность к фантазии, воображению, творческому мониторингу реальности.

Ключевые слова: образование, развитие личности, социализация.

In terms of social and cultural determinants of the development of modern education does not lose its relevance educational research studies devoted to the analysis of the formation of a creative, highly intelligent, moral, popular social personality. Education serves as a field to identify and use the individual's own capacity for life, where the main features are the development of a successful person; assistance and support in the development of peace and self-determination; creation of favorable conditions and opportunities for the assimilation of social experience and the introduction of cultural elements in human action. In this context, the central problem is the socialization of the individual, where education is a defining institution of this process. In addition to the development and reproduction capacity of the classical model of scientific creativity and heritage (as the summit of social experience) within the children's creative becoming necessary to develop capacity for imagination, creativity monitoring of reality.

Key words: education, personal development, socialization.

Основним призначенням освіти в сучасному світі є не лише розвиток особистості, але і визнання своєї значущої ролі, адже освіта, як соціальний інститут, формує відповідні способи усвідомлення, розуміння дії та буття в цілому. Освіта постає як сфера виявлення та використання особистістю власного потенціалу для життєдіяльності, де основними функціями є: розвиток її успішності, допомога і підтримка в засвоєнні світу та самовизначенні, створення сприятливих умов і можливостей для засвоєння соціального досвіду, а також впровадження куль-

турних елементів у систему дій людини. Ознакою освіченості, на думку М. Полані, є здатність особистості «безупинно збагачувати й поживляювати свій концептуальний розвиток, а отже, засвоювати новий досвід» [1].

У цьому контексті центральною проблемою є соціалізація людини, де освіта постає одним із визначальних інститутів означеного процесу. Серед її значущих завдань потрібно виділити:

- формування інтерсуб'єктного освітнього (соціалізаційного) простору;

- співробітництво як сумісна діяльність, спілкування та взаєморозуміння, взаємна підтримка;
- суб'єктність та діалогічність відносин, встановлення гуманістичних і толерантних відносин між учасниками навчального процесу.

Актуальність дослідження соціалізації людини визначається потребами сучасності, що зумовлюють необхідність формування особистості, риси якої відповідали б вимогам сучасного інформаційного суспільства. Зазначений процес є предметом вивчення різних наук: соціології, соціальної психології, етнології, педагогіки. Зокрема, педагогіка досліджує соціалізацію особистості на всіх вікових етапах у двох аспектах:

1) сутність соціально-контрольованого її прояву – виховання, його тенденцій і перспектив, принципів, змісту, форм, методів;

2) вивчення соціуму як середовища соціалізації, виявлення його виховних можливостей для пошуку способів використання та посилення позитивних впливів на людину, а також нівелювання, корекції, компенсації негативних явищ.

На думку Н. Голованової, проблема соціалізації у педагогіці зазнавала певної трансформації. До середини 80-х рр. XX ст. у радянській педагогіці вважалось, що концепції соціалізації – це результат буржуазної науки. За їх допомогою західні ідеологи маніпулювали свідомістю дітей, молоді та утримували їх під своїм ідеологічним впливом. Стверджувалось, що ідеологічним стрижнем концепції соціалізації є ідея примусової адаптації людини до норм і цінностей буржуазного суспільства.

Однак частіше педагогами висловлювалась думка про необхідність уточнення предмета педагогіки, узгодження її основних понять з тими інноваційними процесами, що відбуваються в теорії та практиці. Така точка зору вимагала обов'язкового введення до предмета педагогіки категорії «соціалізація» та встановлення її співвідношення з категорією «виховання». Так, у становленні нової парадигми педагогіки, орієнтованої на розуміння гуманістичної основи освітньої діяльності, загальнолюдські цінності, ідеали та соціалізація розглядаються в органічному взаємозв'язку з розвитком, вихованням та самовихованням особистості [2].

Аналізуючи сучасну наукову літературу, необхідно навести деякі визначення соціалізації. Так, у словнику сучасної західної соціології соціалізація тлумачиться як процес засвоєння людиною упродовж життя соціальних норм і культурних цінностей того суспільства, до якого вона належить [3]. В інших джерелах цей феномен визначається як: процес формування особистості за допомогою навчання та виховання [4]; процес становлення особистості, навчання та засвоєння людиною цінностей, норм, настанов, зразків поведінки, властивих певному суспільству, соціальній спільноті, групі [5]; складний, багатогранний процес залучення людини до соціальної практики, набуття соціальних якостей, засвоєння суспільного досвіду за допомогою виконання певної ролі в практичній діяльності [6]; процес операціонального оволодіння набором програм діяльності та поведінки, характерних для тієї чи іншої

культурної традиції, а також процес інтеріоризації людиною знань, цінностей і норм, що їх визначають [7]. Можна зробити висновок, що визначення поняття соціалізації в цілому несуттєво відрізняються одне від одного, тому що процес очевидний і об'єктивно притаманний будь-якій соціальній системі. Необхідно зазначити, що чимало теоретичних питань, які стосуються проблем виховання, механізмів залучення особистості до суспільних процесів, висвітлюються недостатньо. Це стосується дослідження соціалізації як складної, нелінійної системи, сутність механізмів самоорганізації якої полягає в синергії суспільства й особистості.

Таким чином, спробуємо розглянути сутність та структуру соціалізаційного процесу з позицій синергетичної парадигми. Синергетичні моделі виявляють процеси внутрішньої активності, саморуху та саморозвитку систем. У зв'язку з цим синергетична парадигма дозволяє розглянути соціалізаційний процес як складну, нелінійну систему, цілісність якої розкривається через множини вимірів і зумовлюється процесами самоорганізації. Необхідно зазначити, що такі основні складові соціалізаційного процесу, як соціум і особистість, також є відкритими системами, що самоорганізуються.

Опис будь-якого явища за допомогою синергетичної методології потрібно здійснювати щонайменше на двох рівнях: мікро- (опис компонентів) і макрорівні (опис кооперативних ефектів). У процесі соціалізації мікрорівнем є діяльність окремих людей і малих соціальних груп. Макрорівень – це діяльність соціальних інститутів, що визначають специфіку та результати соціалізації.

Соціалізація в контексті синергетичної парадигми – це складноорганізована, структурноупорядкована, взаємодетермінована у складових соціальна система, існування, функціонування та розвиток якої характеризуються відносною стабільністю та стійкістю. Необхідну стабільність забезпечує сукупність зв'язків елементів такої системи, тобто її структура. Остання хоча і є складноорганізованою та саморегульованою автономною системою, але на її формування та розвиток суттєвий вплив чинить суспільство. Для того, щоб людина стала соціальним суб'єктом, вона повинна пройти складний шлях до вищих форм прояву цілеспрямованої, творчої діяльності, засвоюючи відповідні зразки поведінки, норми, цінності тощо.

Можна констатувати, що розвиток особистості зумовлюється сукупністю різних флуктуацій. Мовою синергетики це звучить наступним чином: не можна розглядати індивідуальний розвиток незалежно від розвитку соціального, він відбувається в контексті соціального. Індивідуальні цінності, ідеали мають бути органічною складовою соціальних цінностей та ідеалів. Лише в цьому випадку можлива соціалізація та самореалізація особистості. Якщо ж людина ізолює себе від соціуму або суперечить йому, тоді її розвиток зазнає маргіналізації. Тобто, у процесі вибору людиною сценарію власної соціалізації проявляється ефект синергії.

Також було б невірно стверджувати, що інститути соціалізації вичерпно визначають розвиток особистості, а вона лише копіює, засвоює та реалізує наперед

визначені зразки поведінки. Суспільство завжди буде певною мірою «незадоволеним» ефектами соціалізації конкретної людини. Але те ж можна сказати і про особистість. Ці дві детермінанти (прагнення особистості до самовдосконалення та відповідні впливи інститутів соціалізації) змушують особу шукати в собі те, що необхідно змінити, узгодити з власними або суспільними ідеалами. Інакше кажучи, у процесі соціалізації соціум корегує ставлення до власної особистості за допомогою відповідних механізмів, що провокує людину на саморозвиток і самовдосконалення. Тому синергетичний ефект зусиль особи та суспільства у цьому процесі сприяє самовираженню та самореалізації особистості.

Жоден інститут соціалізації (або, навіть, їх комплекс) не може цілком сформувати особистість. Суспільство здійснює підготовку людини до саморозвитку, самореалізації. Завдання освіти полягає у формуванні установки на самовдосконалення, самоорганізацію. У випадку успішного виконання цього завдання особистість може бути самодостатньою та готовою до невідповідності власних ідеалів тим цінностям і нормам, що пропагує оточення.

Соціалізація – це процес становлення особистості, під час якого формуються її соціальні риси, що проявляються в суспільно-організованій діяльності. Визначальним механізмом процесу навчання соціальних ролей є інтеріоризація, за допомогою якої людина засвоює загальні цінності, у результаті чого слідування загальноприйнятими нормативним стандартам стає частиною її мотиваційної структури, потребою. Відбувається перманентний процес саморозвитку, руйнівними силами якого є діалектичні протиріччя: між стабільністю та хаотичністю, традиційним і новаторським, одиничним та загальним тощо.

Важливо пам'ятати, що будь-яка програма життєдіяльності людини створює лише початкові умови, задає вихідні орієнтири, які, вступаючи у складний зв'язок з ментальними, психологічними, емоційними структурами особистості, активізують та скеровують процес її самоорганізації. У реальному житті людина намагається відтворювати поведінкові структури (патерни), закладені в культурі соціуму. Однак життєві ситуації досить непередбачувані, тому постійно вимагають від особистості прояву креативності в її життєдіяльності. Здатність останньої виходити за межі засвоєних патернів свідчить про її вихід на якісно новий рівень соціалізації, активне долучення до процесу самоорганізації, постійний взаємоперехід від хаосу (трансформація традицій) до порядку (поведінка відповідно до установлених соціальних норм). У цьому сенсі соціалізація пов'язана з культивуванням людських можливостей, усвідомленням наявних і пошуком нових способів саморозвитку. Такий рух завжди відкритий новим структурам соціальної реальності, зміслам і значенням, соціально-культурним практикам. У результаті цього руху формується особистість.

Соціалізація є динамічною та нелінійною системою. Її специфіка полягає в тому, що особистість, виступаючи об'єктом соціалізації, є не пасивним

началом, а складною системою, що саморозвивається. Тому соціум, змінюючи об'єкт соціалізаційного впливу, обов'язково впливає на себе. Складність цього процесу полягає в тому, що суспільство, формуючи особистість, конститує не лише себе, а й суб'єкт суспільних відносин, який, дистанціюючись від соціуму, змінює його.

Зрозуміти відносини «суспільство – особистість» допомагають принципи структурно-еволюційних змін складноорганізованих систем, що полягають у співвідношенні рівноважності та нерівноважності, порядку й хаосу тощо. У цьому контексті особистість постає не лише продуктом суспільства, але і його опонентом, умовою самоорганізації. Вона містить потенціал збереження наявного соціального порядку та його перетворення (хаотизації). Таким чином, рівноважність виступає джерелом нерівноважності: система з рівноважними, стійкими характеристиками (суспільство) виступає як основа виробництва, а структура з нерівноважними, нестійкими характеристиками (особистість) – як продукт цього виробництва. Синергетика досліджує такі системотворчі відносини, де народження нової системи постає як виникнення нелінійності з лінійності, незворотності зі зворотності, нерівноважності з рівноважності. Між системою «причина» і системою «наслідок» виникає стійкий взаємозв'язок (без одного немає іншого). У цьому й полягає складний взаємозв'язок суспільства й особистості.

У процесі соціалізації соціальне середовище містить життєвий світ особистості, в якому вона змушена постійно робити вибір. Цей вибір не зводиться до простої комбінації наявних моделей поведінки, способів рефлексії тощо. Він полягає у створенні нових можливостей саме тут і зараз, у точці біфуркації. Роль біфуркаційних механізмів особливо зростає в періоди соціальних трансформацій. Буття людини у трансформаційному суспільстві може бути визначено як буття – біфуркація, що містить момент іманентної онтологічної альтернативи. Дистанцію між точкою біфуркації та виходом на відповідний буттєвий аттрактор (певну модель поведінки) можна представити як спроби людини вивести зі стихії можливостей ті чи інші дії, актуалізувати потенційну енергію у відповідні буттєві форми.

Людина завжди може постати перед вибором: діяти, використовуючи апробовані, традиційні моделі поведінки, або сформувати нові зразки діяльності. Необхідність вибору вказує на те, що особистість у процесі розвитку постійно долає певні точки біфуркації. У трансформаційному суспільстві перебування особи в таких точках є однією зі сутнісних характеристик процесу соціалізації. Вона вимушена здійснювати постійний пошук більш ефективних адаптаційних стратегій, що забезпечує стабільність її життєдіяльності. У період соціальних трансформацій особливого значення набуває здатність особистості до самозбереження. Можна сказати, що самозбереження та самовідтворення є основними механізмами функціонування будь-якої системи.

Сучасне українське суспільство перебуває в специфічних умовах буття – умовах трансформації. Ситуацію невизначеності та нестабільності, якою харак-

теризується суспільство перехідного типу, науковці називають станом дезорганізації, хаосу. Посттоталітарні соціуми втратили традиційні інститути статусно-рольової соціальної ідентифікації та потрапили в стан «хаосу», «дезорганізації» чи, за висловом М. Мамардашвілі, у стан «після хаосу», «життя після смерті» [8]. За таких умов одна частина громадян виявляється здатною пристосуватися до нових соціальних цінностей і норм, отримувати новий соціальний статус і місце в економічній, політичній і соціокультурній структурі, що формується, а інша – не в змозі чи не бажає приймати нові соціальні цінності, норми і зразки поведінки. Таким чином, під час швидкої трансформації соціуму одні люди набувають пріоритетного розвитку, а інші – втрачають власний соціальний статус.

Соціалізаційний процес за таких умов характеризується певним дисбалансом його основних рівнів і, навіть, суперечністю. Соціалізація на мікрорівні (групи) стає провідною, а на макрорівні (суспільства) – проблематичною. Існує певна конфліктність ідентичностей, нерівноважність та суперечливість соціалізації на різних рівнях. Це призводить до трансформації соціальних зв'язків, що позбавляє людину певних взірців, культурних реплікаторів, за допомогою яких вона могла б себе ідентифікувати. У ситуації невизначеності особистість не може бути носієм відповідних соціальних ролей, загальних шаблонів поведінки тощо. Тому лише воля до самозбереження допомагає особистості адаптуватися до складних соціальних умов.

Отже, соціалізація є складноорганізованою, структурноупорядкованою, дисипативною системою, базовими елементами якої виступають суспільство й особистість, що також мають системну організацію. Подальший розвиток освіти необхідно пов'язувати з подоланням її закритості та наданням процесу навчання творчого характеру, що вимагає переходу до синергетичної моделі освіти, яка повинна містити наступні основні компоненти.

1. Відкритість освіти та творчий характер навчання, в якому ідеї синергетики можуть слугувати основою відкритого і цілісного сприйняття та усвідомлення світу.

2. Інтеграція різних способів оволодіння людиною світом мистецтва, філософії, міфології, науки, релігії тощо (на основі цілісного сприйняття об'єктивної реальності). Сучасна освіта як засіб засвоєння світу повинна забезпечити поєднання різних способів його сприйняття та збільшити творчий потенціал людини для вільних і осмислених дій, відкритого пізнання дійсності.

3. Включення у процес освіти сучасних природничо-наукових уявлень, зокрема, синергетичних, про відкритість світу, цілісність та взаємозв'язок людини, природи та суспільства; когерентність та нелінійність розвитку; хаос і випадковість як конструктивні начала. Розвиток у такому випадку розуміється не як однолінійний, односпрямований процес, пов'язаний з необхідністю, а як процес, що містить можливість вибору одного з багатьох шляхів розвитку навчального процесу.

4. Вільне користування різними інформаційними системами, що нині відіграють не меншу роль у світі, аніж безпосереднє спілкування з викладачем. Синергетична

теорія переконливо довела, що розвиток можливий лише у відкритих системах, що постійно обмінюються з навколишнім середовищем речовиною, енергією та інформацією.

5. Особистісна спрямованість процесу освіти, коли за основу береться не соціум як цілісна система, а людина з її неповторністю, як постійне джерело стихійності, невпорядкованості та водночас джерело розвитку. Для відкритої системи освіти це положення є основоположним фактором, тоді як класична модель освіти передбачає жорсткі норми, що уніфікують людську індивідуальність.

Синергетична модель освіти передбачає зміну ролі вчителя: перехід до спільних дій з учнем у нових ситуаціях у відкритому, змінному, незворотному світі. Основою реалізації освіти, яка відкрита майбутньому, є новий тип соціальних відносин, що передбачає взаємну допомогу та співробітництво. Спільне, творче засвоєння світу, коли учасники освітнього процесу об'єднуються в єдину структуру, що має властивості функціонально орієнтованого навчального середовища, забезпечує можливість реалізувати оптимальні освітні моделі для кожної людини.

Людина в процесі соціалізації постійно накопичує соціокультурний досвід, а тому завжди змінюється і розвивається. Це надає їй можливість орієнтуватися у складних ситуаціях, приймати зважені рішення у відповідних точках біфуркації життєвого шляху. Засвоюючи та ефективно використовуючи нову інформацію, особистість здійснює самоорганізацію власного системного розвитку. Можна констатувати, що в умовах нелінійності сучасного світу синергетика є оптимальною методологічною основою досліджень складних, відкритих систем різного класу. З позицій синергетичної парадигми соціалізація постає відкритою системою, здатною до самоорганізації, де хаос є конструктивним механізмом функціонування соціалізаційного процесу, оскільки поява нового пов'язана з порушенням звичайної впорядкованості та рівноважності, з переструктуруванням і модернізацією. Тому освіта не повинна перетворюватись на замкнений контрольований простір, у межах якого розв'язуються завдання соціалізації та виховання особистості.

Використані літературні джерела

1. Полани М. Личностное знание. На пути к посткристической философии [Текст] / М. Полани. – М., 1985. – С. 102.
2. Голованова Н. Ф. Социализация и воспитание ребенка [Текст] / Н. Ф. Голованова. – СПб.: Речь, 2004. – 304 с.
3. Современная западная социология: Словарь [Текст] / сост.: Ю. Н. Давыдов и др. – М.: Политиздат, 1990. – С. 316.
4. Філософський словник соціальних термінів. – Харків: «Корвін», 2002. – С. 540.
5. Проблемы социализации молодежи: Рефератив. сб. Рос. акад. наук. ИНИОН [Текст]. – М., 1993. – С. 137.
6. Социализация личности: исторический опыт советского периода и современные тенденции: сб. науч. тр. Рос. акад. образования; Ин-т теорет. педагогики и междунар. исслед. в образовании [Текст]. – М., 1993. – С. 44.
7. Можейко М. А. Социализация [Текст] / М. А. Можейко // Новейший философский словарь. – Минск: Книжный Дом, 2003. – С. 964.
8. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию / М. К. Мамардашвили; под общ. ред. Ю. П. Сенокосова. – М.: Прогресс, 1990. – 366 с.